

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КОСОВА
И МЕТОХИЈЕ

КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ЗБОРНИК

4

УРЕДНИЦИ АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2011

ЕНГЛЕСКЕ ДИПЛОМАТЕ О ПРОГОНУ ИСТАКНУТИХ СРБА У КОСОВСКОМ ВИЛАЈЕТУ 1880–1888. ГОДИНЕ

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

Конституисање војног суда (Дивани Урфије) у Приштини 6. марта 1882. године (на дан проглашења Србије за краљевину), са циљем поновног увођења реда и мира на простору Косовског вилајета нарушеног побуну Призренске лиге, коју је, током 1881, угушио генерал Дервиш паша победом код Штимља, односно суђење Албанцима који су пружали отпор регуларној турској војсци, убрзо се претворило у средство за обрачун са истакнутим хришћанима-Србима на простору тог вилајета. Образовање преких судова представљало је смишљену акцију застрашивања и физичког обрачуна са најугледнијим представницима српског народа (свештеници, учитељи, професори, трговци, занатлије, сеоски кметови) који су могли да постану потенцијални носиоци националне идеје и окупљања Срба на подручју Косовског вилајета, односно да представљају опасност по очување интегритета Турске царевине у неким новим променама односа на Балкану установљених на Берлинском конгресу. Све те покушаје је требало спречити управо обезглављивањем друштвене и културне елите српског народа, односно његовим претварањем у безначајан и безопасан политички фактор на просторима вилајета и царства у целини.¹

Наравно, овај плански обрачун са Србима није остао без реакције дипломатских представника Велике Британије у европским вилајетима Турске, али и у Београду, као и истакнутих Енглеза тога доба. Као једна од гарантних сила Берлинског уговора, британска политика је посебну пажњу поклањала очувању статуса кво, односно мира и стабилности на Балкану.² Било је то једно од основних начела њене балканске политике. Од 1880. године до 1888. Форин офис је преко својих представника на Балкану тражио од Порте да престане да прогања истакнуте представнике хришћанског становништва, а пре свега Србе, односно да обустави суђења која су углавном била монтирана, као и да осуђенике амнестира и пусти из затвора, где су издржавали најчешће вишегодишње или чак и доживотне казне у скоро неподношљивим и по људско достојанство понижавајућим условима. Иначе, једна од кључних тачака оптужнице

¹ Д. Батаковић, „Основе арбанашке превласти на Косову и Метохији“, у: *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Приштина – Горњи Милановац, 1991, 89.

² А. Растовић, *Велика Британија и Србија 1878–1889*, Београд, 2000, 52.

тицала се велеиздајничких активности, одржавања наводних завереничких веза са суседном Србијом, а једна од најтежих кривица је било и учешће у ратовима између 1876. и 1878. године.³ И уместо да се дефинитивно обрачунају са побуњеницима и представницима Призренске лиге, турски званичници су управо у албанским вођама нашли поузданог партнера за очување турске државе и спречавање образовања национално-ослободилачких покрета хришћанских народа на њиховој територији.⁴ Та својеврсна симбиоза Порте и албанских вођа постала је константа турске политике на Балкану.

Захваљујући, пре свега, напорима руске и енглеске владе прогони хришћана су прекинути почетком 1883. године. Међутим, на захтеве који су стизали из Лондона и Санкт Петербурга да се прекину суђења и депортовања осуђеника у затворе, углавном стационаране у малоазијским деловима Турског царства, односно, да се они који су већ осуђени и налазе се на робији пуне кућама, турске власти су у почетку или остајале неме или су их одбијале. Ипак, на крају, они који су преживели затворску тортуру су помиловани и пуштени у периоду између 1887. и 1892. године, и то на основу опште амнестије, коју је султан издао 1888, након опет заједничке акције Русије и Велике Британије.⁵ Занимљиво је да о тим прогонима, суђењима, катастрофалним условима живота у затворима и мучењима Срба, који нису нимало били спорадични случајеви, говоре бројна документа британске дипломатске провенијенције, али и извештаји познатих енглеских научника.

Један од најугледнијих Срба који је међу првима ухапшен на територији Косовског вилајета био је Петар Костић, учитељ и ректор Призренске богословије. Њега су турске власти притвориле још почетком априла 1880. Разлог хапшења је према сведочењу самог Костића било писмо-извештај намењено српским властима у Београду о насиљима које су мухацири чинили према православним хришћанима на подручју Призрена, али и у местима северно од Шар-планине и Качаника. Иначе, то писмо је требало да буде послато у Београд преко Јована Денића, националног радника из Гњилана, али је доспело у руке чланова Албанске лиге захваљујући њиховом доушнику Лази Васићу. Захваљујући руском и енглеском конзулу избегао је линчовање разјарених чланова Призренске лиге и тајно ноћу одведен у Битољ, где је требало да му се суди.⁶

3 Ј. Хаџи-Васиљевић, *Покрећ Срба и Буџара у Турској после српско-турских ратова 1876. и 1877–1878. године, и њихове последице (1878–1882)*, Београд 1908, 45. Аутор на страницама ове књиге наводи податак да су војни судови основани у Призрену, Приштини и Битољу и да су Србима они почели да суде одмах по завршетку Берлинског конгреса. Тако је на пример од 1879. до краја 1883. војни суд у Приштини због велеиздаје осудио две стотине четрдесет и једног Србина. Исто, 49.

4 М. Војводић, *Прилике на Косову и Метохији и поштој Србије 1881–1912. године*, Историјски часопис, књ. XXXVIII,

(1991), Београд, 1991, 163, исти, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова*, Зборник радова са међународног научног скупа, Косово и Метохија. Прошлост, садашњост, будућност, књ. 28, Београд, 2007, 86.

5 Т. Станковић, *Пућне белешке по Сјарају Србији 1871–1898*, Београд, 1910, 15, Ј. Хаџи-Васиљевић, нав. дело, 57.

6 В. Бован, „Сарадња Ивана Степановича Јастребова и Петра Костића“, у: *Зборник радова Иван Сјейанович Јастребов*, Призрен, 1997, 51, П. Костић, *Европски конзули у Призрену*, Јужни преглед, год. II, бр. 6, Скопље, 1928, 245.

Притвореничке дане Костић је провео у Битољу, где су га судски органи детаљно испитивали о његовим везама са руским конзулима и властима у Београду, као и разлозима прикупљања података о мухацирима. Опет на иницијативу руског и енглеског конзула у Призрену, Ивана Јастребова и Сент Џона, који су тражили од турских власти убрзавање почетка процеса, суђење је одржано 4. септембра 1880. године. Том приликом турски судија је Костића осудио на пет месеци затвора, што се поклапало са временом проведеним у притвору, тако да је практично тога дана после суђења пуштен на слободу.⁷ Из Битоља је најпре отпутовао у Цариград, а одатле преко Варне у Београд, јер се у родни Призрен није смео да врати због нестабилне ситуације и претњи чланова Призренске лиге.

Иначе, велику заслугу за његово ослобађање имали су конзули Јастребов и Сент Џон.⁸ Уважавајући напоре и залагање енглеског конзула, Костић је крајем исте године упутио писмо у коме је изразио захвалност конзулу Сент Џону и његовој жени за све што су учинили код турских власти у циљу његовог пуштања из затвора, као и због показаног интересовања за његову породицу за време вишемесечног боравка у битољском затвору. О том писму Џералд Гулд, британски министар резидент је обавестио лорда Гренвила, министра спољних послова, 20. децембра 1880. године.⁹

Након афере са хапшењем учитеља Костића, ситуација се привремено смирила, али након што је Дервиш паша потукао трупе Призренске лиге и после формирања преких судова, наступио је нови неповољни период за угледне Србе у Косовском вилајету. Уследила су њихова масовна хапшења, суђења и депортовања у затворе Турског царства. Овај нови талас угњетавања и елиминисања друштвене, привредне и културне елите српског народа помно су пратили британске дипломате у Србији и на просторима Косовског и Солунског вилајета. Тако је Сидни Локок, министар резидент у Београду, 23. новембра 1882, известио лорда Гренвила о хапшењу неких људи у Старој Србији под оптужбом да су спремали заверу против Порте. О томе је разговарао и са Миланом Пироћанцем, председником српске владе, који му је рекао да не верује да је реч о завери, већ да су ти несретни људи били само жртве интрига плаћеног шпијуна-отпадника.¹⁰ Локок је неколико дана касније поново известио Форин офис да су извесне хришћанске особе ухапшене у Приштини под оптужбом да су припремали заверу против Порте, и да су ухапшене по наредби Омер ефендије. Након тих добијених информација британско посланство у Београду је наложило Џону Блунту, генералном конзулу у Солуну, да телеграфише валији Косовског вилајета како би пажљиво испитао ту ствар.¹¹

Током пет година око триста Срба, најугледнијих трговаца, занатлија, учитеља, интелектуалаца је осуђено пред турским преким и војним судо-

7 П. Костић, *Аутобиографија*, Призрен, 1997, 82–83.

8 Исто, 86, Ј. Хаџи-Васиљевић, нав. дело, 56.

9 Архив Србије, Mikrofilmoteka, Serbia/Great Britain-242, Foreign Office 105, vol. 12, № 127, Gould to Granville, December 30, 1880 (у наставку AC, Mf, S/GB, F. O.)

10 AC, Mf, S/GB-249, F. O. 105, vol. 33, № 157, Locock to Granville, November 23, 1882.

11 AC, Mf, S/GB-147, F. O. 260, vol. 27, № 48, H. Wyndham to earl Granville, November 27, 1882.

вима. Главна тачка оптужнице је била спремање завере против Турске, а у склопу тога одржавање тесних контаката са политичким и војним властима у Србији.¹² Занимљиво је да је главни сведок у свим овим намештеним судским процесима била иста личност, Омер ефендија односно Никола (Николица) Атанасијевић¹³ или Ђуришић,¹⁴ зависно од тога како се наводи у изворима и литератури. Ова крајње контроверзна личност, иначе Цинцарин из села Голиње из Битољског вилајета имао је двадесет седам година и првобитно је био у служби српске владе, али је услед сукоба око новца пребегао у Турску у јесен 1881, примио ислам, добио име Омер ефендија и стао у службу турских власти. Његов задатак је био да денунцира угледне српске домаћине и националне раднике, а временом је постао главни сведок на монтираним политичким процесима против Срба у Старој Србији.¹⁵ Својим нечасним поступцима нанео је велико зло српском национално-ослободилачком раду у Косовском вијалету и шире, односно захваљујући њему, по речима Петра Костића, око триста људи је оклеветано односно осуђено на краће или дуже временске казне, неки и на доживотну робију, а један број затвореника је умрло на издржавању казни.¹⁶

Поред званичних контаката са турским и српским властима у вези са судбином ухапшених Срба и њиховим положајем, британске дипломате су преко приватних канала биле и у вези са члановима породица ухапшених. Захваљујући депеши Сиднија Локока од 31. децембра 1882. знамо да је лично он тих дана разговарао са женом једног од ухапшених, који је осуђен на десет година тешког затвора у тврђави Акра у Сирији. Реч је било о чувеном Ђорђу Камперелићу, учитељу Призренске богословије. О случају Камперелић Локок је разговарао и са Халид Бејом, турским послаником у Београду који је очигледно био добро упознат с тим случајем. Халид Беј је потврдио да је већина ухапшених послата у велику тврђаву Акра, где ће бити изложени принудном раду, и топлој и нездравој клими. Његов став је био да је њихова кривица доказана и да жали што су добили мале казне.¹⁷

Током 1883. године напори британског посланства у Београду и конзулата на територијама европских вилајета Турске били су усмерени на непрестано вршење притиска на тамошње власти да амнестирају осуђене Србе, односно да им се олакшају услови живота у казаматима. Истовремено, британски дипломатски представници су преко најразноврснијих

12 Ј. Поповић, *Животи Срба на Косову (1812–1912)*, Грачаница, 2007, 248.

13 Презиме Атанасијевић налази се у писму које је дотични лично упутно Јовану Ристићу, председнику српске владе 1. августа 1880. Види у: *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије IV-1*, приредио др Климент Цамбазовски, Београд, 1985, бр. 61, стр. 102. Презиме Атанасијевић користи и Петар Костић. Види у: П. Костић, *Аутиобиографија*, 93.

14 Презиме Ђуришић наводе Јован Хаџи-Васиљевић и Милош Јагодић. Види у: Ј. Хаџи-Васиљевић, *Покрети Срба и Буџара*

у Турској, 46, и М. Јагодић, *Два извештаја Арџура Еванса о Старој Србији из 1883. године*, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. XXX (2009), Београд, 2009, 84, исти, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд, 2009, 144. Јанићије Поповић у својој студији наводи презиме Ђурица. Ј. Поповић, *нав. дело*, 248.

15 В. Бован, *Јасићребов у Призрену*, Призрен, 1996, 172.

16 П. Костић, *нав. дело*, 94.

17 AC, Mf, S/GB-249, F. O. 105, vol. 33, N° 249, Locock to Granville, December 31, 1882.

канала добијали информације о окрутном понашању према затвореницима и бројним кршењима њихових основних људских права.

О томе говори и опширан извештај који је Локок упутио Форин офису средином априла 1883. године. Он упозорава своје надређене да добија податке о бројним повредама права, о неправедном и окрутном поступању против лица чија је главна кривица што су незадовољни влашћу. Сматрао је да се ради очигледно о мирољубивим појединцима који су ухапшени и бачени у нездраве затворе, без могућности да се бране или позову сведоке.

У овом извештају детаљно је представљен случај професора Ђорђа Камперелића из Призрена кога описује као личност која је врло поштована и која има пуно пријатеља у Србији.¹⁸ О његовој, али и о судбини других затвореника, сазнао је из личног разговора који је обавио с њим. Локок подвлачи да је Камперелић такође ухапшен на основу изјаве озлоглашеног Омер ефендије, који га је теретио да је био српски шпијун, одржавао политичке везе са личностима у Србији, да је посетио Београд 1880. за време одмора и да је том приликом примљен од кнеза Милана који му је дао двеста дуката и одликовао га орденом Таковског крста. Теретио се и да је том приликом посетио неколико црквених и војних личности високог ранга у Београду, да је био на челу револуционарног комитета и користио новац за припрему устанка против Порте. Пре него што му је изречена казна, од суда је добио понуду да буде ослобођен оптужби, као и да буде запослен и добије велику плату, само ако открије све своје пријатеље који имају политичке везе са Србијом. Пошто је све те примамљиве понуде одбио, после неколико месеци проведених у затвору у Призрену и Приштини, за које време су ухапшена и друга лица због истих оптужби и на основу истог Омер ефендије, од којих су двојица умрла од затворске грознице, Камперелић је осуђен на десет година тешког рада у тврђави Акра.

Након годину дана пребачен је у затвор у Солуну, а затим бродом, уз пратњу турског жандарма пореклом из Херцеговине, за Акру. За време пута његов чувар и он су се договорили да заједно побегну, и уместо у Акру бродом су се запутили ка Александрији, одакле је Камперелић отишао за Крф и Цетиње, где се предао тамошњим властима и затражио пасош и нешто новца за одлазак у Србију. То су црногорске власти одбиле и наредиле му да напусти Црну Гору. Одатле је продужио за Котор, где је на основу телеграма са Цетиња ухапшен под оптужбом да је био умешан у Херцеговачки устанак. Успео је да обавести своје пријатеље у Београду телеграмом где се налази. Захваљујући аустријском посланику у Београду је ослобођен и са пасошем је стигао у Београд. Локок даље пише да је министар спољних послова Србије упутио извештај о томе шта Камперелић све зна о тренутној судбини неколико његових другова који су остали у затвору. Навео је и случај тортуре која се примењивала да би се затвореници натерали да одају своје другове. Међутим, енглески дипломата је сумњао у те вести, јер није било сведока о томе шта се дешавало унутар зидина затвора.¹⁹ Наредних недеља и месеци британско

18 Исповест Ђорђа Камперелића види у:
Грађа за историју македонског народа из
Архива Србије IV-1, бр. 111, стр. 174.

19 AC, MF, S/GB-249, F. O. 105, vol. 33, №
17, Locock to Granville, April 18, 1883.

посланство у Београду је редовно обавештавало Лондон о непрестаним апелима које упућује турским властима не би ли ослободили осуђене Србе, као и о њиховом тешком положају.²⁰

На основу изјаве Ђорђа Камперелића Локок је и 12. септембра 1884. саставио исцрпан извештај, који је проследио у Лондон, о групи од двадесетак угледних Срба из Старе Србије који су такође на основу тенденциозних и лажних сведочења Омер ефендије издржавали тешке и ригорозне казне затвора у Акри у Сирији. У тамошњој злогласној тамници налазили су се: Григорије Димитријевић, родом из Штипа, учитељ у Радовишу, који није пристао да поткаже било кога и због тога је задржан у затвору у Приштини, затим прота Данче из Вучитрна, осуђен на доживотну робију са тешким радом. Јосиф Студић, рођен у Вучитрну, учитељ у Гњилану, осуђен је на осам година тешког рада, док су браћа Таса и Манасије Стајковић, трговци из Гњилана, осуђени на пет или десет година тешког рада. Јован Денић родом из Вучитрна, трговац из Гњилана, осуђен је на осам година тешког рада, и пребачен у затвор у Цариграду, док је Лаза Н., механџија пореклом из Вучитрна, осуђен на шест година тешког рада. Димитрије Пандиловић, ханџија из Куманова, осуђен је на петнаест година тешког рада; Михаило Поповић, учитељ из Куманова, на пет година тешког рада, а поп Цветан, рођен у Врању, парохијски свештеник у Прешевској кази, на десет година тешког рада. Прота Атанасије, родом из Штипа, осуђен је на десет година тешког рада; Божин, зидар из Кичева, на седам година тешког рада, а Стеван Арсић из Приштине на осам година тешког рада. Данко Крстић, трговац из Гњилана и Стеван Вучић из Приштине умрли су у затвору у Приштини од тифуса. Што се тиче Пере Димитријевића, васпитача из Куманова, Зафира Н. васпитача из Кичева, и Јосифа Поповића, филолога из Пљеваља, они су ухапшени као путници и до преласка Камперелића у затвор у Солун нису били осуђени. Њихова наводна кривица је била што су преносили тајна писма и друге ствари у и из Србије. Локок на крају овог извештаја износи важан податак о двеста Срба, који су, на основу лажног сведочења Омер ефендије о припремама завере против турских власти, похапшени и стрпани у затворе.²¹

Енглеске дипломате и током 1884. и 1885. године настављају офанзиву код Порте у погледу амнестије угледних, а невинно осуђених Срба из Старе Србије. Тако је дипломата Виндхем децембра 1884. писао да је проследио ноту лорду Гренвилу за турског министра иностраних дела, а у вези са интервенцијом око ослобађања хришћана из Старе Србије који су се налазили на одслужењу казне у Солуну. У ноти се наводило да је британски посланик у Цариграду апеловао на султана у прилог хришћана из Старе Србије, који су оптужени на основу оптужби Омер ефендије. Виндхем је добио налог да поново интервенише у прилог тих, како се

20 AC, Mf, S/GB-249, F. O. 260, vol. 30, № 17, Locock to Granville, April 18, 1883, AC, Mf, S/GB-249, F. O. 260, vol. 30, № 41, Locock to Granville, April 21, 1883, AC, Mf, S/GB-249, F. O. 105, vol. 46, № 80, Locock to Granville, September 12, 1884.

21 AC, Mf, S/GB-149, F. O. 260, vol. 34, № 80, Locock to Earl Granville, September 12,

1884. О судбинама невинно похапшених и утамничених Срба доста се писало у српској историографији и публицистици. Издајамо: С. Андрејевић Игуманов, „Садање несретно стање у Старој Србији и Македонији“, у: *Савременици о Косову и Мейхохији 1852–1912*, Београд, 1988, 93–100, Ј. Хаџи-Васиљевић, *Покрећу Срба и Буџара у Турској*, 50–57.

наводило, несрећних затвореника, који су пребачени из затвора у Солуну у затвор Сент Жан у Акри и у друге затворе у Малој Азији, од којих су неки оболели или умрли.²² Напори усмерени на амнестију недужних хришћана из Косовског вилајета нису уродили плодом ни следеће године, када је Виљем Вајт, британски амбасадор у Цариграду известио маркиза Солзберија, шефа Форин офиса, да је Порта одбила да амнестира групу хришћана из Старе Србије утамничених у Малој Азији, и за које су посебном нотом интервенисали британско министарство иностраних дела и посланство у Цариграду.²³ Ти дипломатски неуспеси нису охрабрили британску дипломатију која је и наредних година наставила да интервенише у прилог недужних Срба. Цела ствар је напослетку решена актом о амнестији коју је султан донео 1888. Тада је највећи број Срба пуштен кућама, мада су неки остали заточени све до 1892. године.

Занимљиви су описи услова живота и поступања према угледним Србима у турским затворима, које су енглеске дипломате ревносно бележиле и слале у Велику Британију. Карактеристична су два извештаја Џона Блунта из априла и јуна 1884. године упућена посланику Даферину у Цариград о положају и броју затворених Срба и других хришћана у затворима у Солуну, које је саставио његов помоћник Гинис, а на основу импресија које је стекао приликом посете тим затворима. У првом извештају углавном се уопштено говорило о величини затвора, условима живота и начину поступања према затвореницима. Гинис наводи бројку од четири стотине четрдесет осуђеника са територије Солунског, Битољског, Косовског и Јањинског вилајета, при чему је највећи број њих казне служио због убиства, разбојништва и озбиљних политичких престапа. Затвор чини огромна кула (Бела кула) која подсећа на Галата кулу у Цариграду. Поред затвора налази се и болница у којој лежи двадесет лица од којих су само четворо из затвора Бела кула, док други служе казне у другим солунским затворима. Бела кула се састоји од шест спратова и на сваком од њих се налази једна просторија где борави педесет до шездесет затвореника. Већина тих просторија је добро осветљена и проветрена, а само једна од њих нема прозоре. На последњем шестом спрату се налазе углавном најгори затвореници, а Блунт изричито каже да су то Албанци. Осуђеници се највише жале да им је ускраћено довољно времена за вежбање и да им је дневно дозвољено само два сата у том погледу. Стражари унутар затвора не носе оружје јер се плаше да би могло да дође до побуне и отимања оружја. По оцени Гиниса услови живота у затвору нису лоши, затвореници имају добру храну, просторије су чисте, према осуђеницима се поступа коректно.²⁴

У другом извештају састављеном неколико месеци касније наилазимо на далеко више конкретнијих података о броју затвореника хришћана из Косовског вилајета у свим солунским затворима и опхођењу затворских власти према њима. Тада је у тамошњим затворима боравило седам стотина седамдесет пет затвореника, од тога пет стотина педесет пет је осуђено, а две стотине двадесет пет је чекало суђење. Од ове бројке њих

22 AC, Mf, S/GB-152, F. O. 260, vol. 35, N° 1, Wyndham to Earl Granville, December 4, 1884.

23 AC, Mf, S/GB-152, F. O. 260, vol. 35, N° 357, Sir W. A. White to Marquis Salisbury, August 15, 1885.

24 Прилог 2 кон бр. 164, Гинис до Блант, Солун 30. април 1884. година, у Британските конзули во Македонија 1797–1915. година, документи, бр. 83, Скопје, 2002, 213.

четири стотине четрдесет седам се налазило у Белој кули, а три стотине двадесет осам у Зандан затвору. Девет затвореника су жене, од тога три мухамеданке и шест хришћанки, при чему су се оне налазиле у посебном затвору који је по условима живота био далеко гори од других затвора. Што се тиче националне структуре две стотине шездесет троје мухамеданаца, четири стотине осамдесет петоро хришћана и двадесет седморо Јевреја. У погледу територијалне расподеле, шест стотина деведесеторо су из Солунског вилајета, од тога њих две стотине шездесет двоје мухамеданаца, четири стотине један хришћанин, а двадесет седам Јевреја, док је са простора Косовског и Јањинског вилајета било осамдесет пет затвореника и то један мухамеданац и осамдесет четири хришћана. Према грубој процени Блунта, из Косовског вилајета је у централном солунском затвору било четрдесетак затвореника. Блунт такође у извештају наводи да што се тиче затвореника хришћана из Косовског вилајета верује да су осуђени на онову фабрикованих оптужби отпадника Омер ефендије. Такође, наводи да осуђеници нису имали фер суђење.

Конзул Џон Блунт је изражавао наду да ће недужни хришћани бити амнестирани од стране султана, темељећи то уверење на недавној сличној одлуци султана када је помиловано две стотине педесет два лица, од тога сто седамдесет осам мухамеданаца и седамдесет четири хришћана, од којих су десеторо били са територије Косовског вилајета. Блунт је ишао и корак даље тврдећи да ће наступити врло брзо тренутак када ће се спровести општа амнестија за све турске, грчке и бугарске политичке затворенике, и да ће се војни судови на територији европских вилајета Турске затворити. Сматрао је да су услови живота и поступања према осуђеницима у том затвору далеко бољи од стања у другим турским затворима, посебно у малоазијском делу царевине.²⁵

Поред британских званичника тих година је о несретној судбини заточених Срба из Старе Србије писао и чувени енглески археолог Артур Еванс, на основу утисака са својих путовања по Старој Србији. Суморно стање у тамошњим областима изнео је у листу *Manchester Guardian*, 1. септембра 1883, у чланку *Владавина терора у Старој Србији*.²⁶ О свом путовању на Балкан и посети Старој Србији саставио је и два извештаја, од којих је први датирао са јул 1883, а други са 11. август 1883, Скопље. Оба ова извештаја су достављена Едмунду Фицморису подсекретару за спољне послове и Џорџу Виндхему, амбасадору у Цариграду.²⁷ У извештају који је насловљен *Some Observations on the present state of Dardania, or Turkish Serbia (including the Vilayet of Kossovo and part of the Vilayet of Monastir), by Mr. A. Evans, July 1883*, наводи да се на тамошњим просторима често дешава да се због политичких оптужби хапсе и деца, и наводи пример седамнаестогодишњег Тодера Милеа из Скопља, који је написао писмо пријатељу у Бугарској у коме је описао неке од невоља којима су изложени хришћани. Писмо је доспело до турских власти, дечак је ухапшен и спроведен у Приштину, а затим са још триста затвореника преба-

25 Прилог 1 кон бр. 164, Блант до Даферин, Солун 8. јуни 1884. година, у Британските конзули во Македонија 1797–1915. година, документи, бр. 83, Скопје, 2002, 211.

27 М. Јагодић, *Два извештаја Артура Еванса о Старој Србији из 1883. године*, 80–81.

26 А. Растовић, нав. дело, 141.

чен у Азију. Очигледно је да се ради о групи православних хришћана, који су под лажним оптужбама осуђени и пребачени у турске затворе. Еванс у свом извештају даље наводи да су сви контакти између осуђеника и њихових фамилија прекинута и једина информација о њима је стигла од стране једног српског учитеља који је успео да помогне. Несумњиво, реч је о Ђорђу Камперелићу. Еванс такође истиче да су грозни услови живота у тамницама условили да је неколико затвореника умрло, а занимљиво је да он даје и списак турских затвора у којима су казне служили осуђени хришћани. Радило се о затворима Требисонд, Ђарбекир, Коњех и Акра, а неколико њих је лежало у Солуну. Артур Еванс наводи и имена двојице главних потказивача ухапшених хришћана. Први је био Омер ефендија који је за своја дела одликован чак од стране султана и добио одређену суму новца за хаџилук до Меке, док је други био Пајсије, фанариотски митрополит Скопља, који је за Порту представљао духовног пашу.²⁸

Биланс петогодишњег деловања преког војног суда (урфије) у Приштини на челу са злогласним Ибрахим пашом био је застрашујући. Процењује се да је без суђења, а под оптужбом о велеиздаји поклато око седам хиљада Срба, док је између двеста четрдесет једног и триста најугледнијих представника српског народа осуђено на затворске казне од пет до сто једне године затвора.²⁹ У жељи да онемогући српски националноослободилачки покрет и застраши његове протагонисте, Порта је прибегла добро опробаном методу застрашивања, претњи, и кажњавања најистакнутијих представника Срба у различитим сегментима политичког, привредног, друштвеног и културног живота. Зато и не треба да чуди што су се на мети нашли најбољи српски интелектуалци, професори, учитељи, али и трговци, занатлије, сеоски кметови и сви они који би због свог ауторитета и угледа могли да мобилишу српски народ у борби за његово национално ослобођење и интегрисање са својом матицом.

Међутим, захваљујући дипломатском деловању руских и британских посланика и дипломата, а пре свега Ивана Јастребова и Сент Џона, који су вршили непрестани притисак на турске власти, оне су на крају попустиле и амнестираle односно ослободиле невино заточене Србе, који су лежали у турским затворима од Солуна до Акре у Сирији. О немилосрдном поступању према њима и ужасним условима живота постоје бројна документа дипломатске кореспонденције, која су британске дипломате у Србији али и у Турској непрестано слале у Лондон од 1880. до 1888. године, а све док амнестијом султана, а захваљујући управо посредовањем руске и британске дипломатије то питање није скинуто са дневног реда.³⁰

28. Исто, 84–85.

29 Косово и Метохија у српској историји, Београд, 1989, 226–227, Ђ. Микић, „Политичка, културна и привредна стремљења“, види у: *Историја српског народа*, V–1, Београд, 1983, 293; исти, „Османско и

арбанашко насиље над Србима Косова и Метохије“, Зборник радова, Међународни научни скуп, Косово и Метохија. Прошлост, садашњост, будућност, књ. 28, Београд, 2007, 47.

30 Ј. Хаџи-Васиљевић, нав. дело, 57.

Representatives of the British diplomacy as well as famous Englishmen, university professors and scientists in Serbia and Turkey keenly reported on the persecutions of the prominent Serbs in Kosovo vilayet after the end of the Berlin Congress till the end of the eighties of the 19th century. Threats, persecutions, trials of the most prominent representatives of the Serbian people in the Old Serbia were especially intensified in 1882 when a court-marshal was established in Priština. Aim of this chase was decapitation of the Serbian national liberation movement on the territory of the Turkish Empire because the authorities feared that the most progressive Serbs could organise a strong movement against Turkish authorities which could represent a threat to the territorial integrity of the Turkish empire. English diplomats and public workers observed the scale and the damaging effect of such false trials, as well as the immensity of imprisonments and harassment of the prominent Serbs. They were submitting their regular reports to the British authorities and kept the British public informed about the situation in Kosovo. They also constantly showered the Turkish authorities with please and requests that the persecution was stopped and that was put an end to the rigged trials. They also demanded that the convicted and imprisoned Serbs were released. Out of several hundreds distinguished Serbs who had been put on trial for alleged conspiracy against Turkey, the most famous were Petar Kostić, Djordje Kamperelić and others. The first such appeals were ignored by the Turks but later on, in 1888, after the intervention from the British and Russian diplomats, the Turkish sultan issued a special decree considering amnesty and release of the imprisoned Serbs.